

Р.П. ТИМОШУК
(Київ)

ЧАСТИНОМОВНА СТРАТИФІКАЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ У ПОЛЬСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

УДК 811.162.1:81'374

Тимошук Р. П. Частиномовна стратифікація лінгвістичних термінів у польській лексикографії; 9 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються частиномовні характеристики польської мовознавчої термінології. Основну увагу приділено питанням частиномовного представлення лінгвістичної термінології у польських тлумачних і термінологічних словниках.

Ключові слова: лінгвістична термінологія, тлумачні і термінологічні словники, частиномовні особливості.

Вивчення структурних параметрів термінологічних одиниць і встановлення особливостей їх лексикографування є одним із важливих елементів теорії і практики сучасної слов'янської лексикографії. Тому питання частиномовної стратифікації терміноодиниць певної галузі в різних типах словників, зокрема особливості способів і засобів термінотворення, набувають все більшої актуальності серед слов'янських лексикографів.

Переважає більшість таких наукових досліджень спрямована на встановлення принципів структурно-граматичної параметризації галузевих терміносистем. Це праці таких польських і східнослов'янських дослідників, як О.С. Ахманова [1], С. Гайда [7], Б.М. Головін [2], Л.Л. Гумецька [3], В.П. Даниленко [4], І.С. Куликова, Д.В. Салміна [5], Л.О. Симоненко [6], М. Шимчак [8] та ін.

Водночас дуже мало вчених звертають увагу на специфіку частиномовного представлення галузевої лексики, особливості її лексикографування у різних типах словників. У науковій літературі стверджується, що основу термінологічної лексики складають іменники, оскільки категорія іменника з її широкими семантичними можливостями здатна вичерпати основний склад термінологічних найменувань [7, с. 86-88; 4, с. 39; 1, с. 11; 3, с. 57; 5, с. 25].

Перевага термінів на базі іменника, – зазначає польський дослідник С. Гайда, – є результатом цілого комплексу мовних та позамовних причин. Оскільки процес пізнання пов'язаний з абстрагуванням і опредметненням того, що пізнається, іменники за своїми семантичними та граматичними характеристиками найбільш придатні для термінування результатів наукового пізнання. Їм властива абсолютна номінативна вартість, можливість виражати всі онто-

логічні категорії, здатність замінювати інші частини мови. Окрім того, – продовжує мовознавець, – іменник характеризується багатством дериваційних способів та засобів, адже всі три способи творення – морфологічний, синтаксичний та лексико-семантичний – виступають тут у повному обсязі. Домінування іменникових термінологічних номінацій вчений також пояснює здатністю встановлювати семантичну ієрархію у ступені абстракційності понять, що є важливим при творенні термінологічної системи [7, с. 87-88].

Схожі думки висловлюють східнослов'янські дослідники І.С. Куликова, Д.В. Салміна та Л.Л. Гумецька. Зокрема, остання зазначає, що у спеціальній лексиці перше місце має належати назвам предметів, явищ, відношень. Звідси кількісна перевага категорії іменника над іншими граматичними категоріями в процесі поповнення словника мови [3, с. 57]. На думку І.С. Куликової та Д.В. Салміної, терміни-іменники становлять ядро будь-якої галузевої термінології. Перевагу іменникових конструкцій у спеціальній лексиці вчені пов'язують з номінативним характером наукового стилю [5, с. 25-27].

У більшості наукових праць, де розглядається ця проблема, відзначаємо той факт, що окрім іменника термінами можуть виступати також прикметники, дієслова, прислівники, хоч із певними обмеженнями [7, с. 87-88; 1, с. 11-12; 2, с. 70; 4, с. 37, 5, с. 25-26]. Що стосується прикметників, то, на думку С. Гайди, в галузевій термінології вони виступають передусім як структурні компоненти термінологічних об'єднань, виражають видові ознаки понять, тоді як дієслова, – зважаючи на свою досить широку семантику, синтаксичну залежність і обмежені дериваційні можливості, у термінуванні понять застосовуються рідше [7, с. 88].

Такої ж точки зору дотримується російський термінолог В.П. Даниленко, стверджуючи, що граматичний фонд термінології формують повнозначні слова: іменники, прикметники, дієслова, прислівники, займенники. Науковець зауважує, що погляд про неможливість використання прикметників у ролі термінів у зв'язку з їхньою абсолютною неуживаністю в мовленні не можна вважати переконливим, адже виявлена відмінність не є характерною ознакою прикметників у галузевій лексиці. Терміни-прикметники вказують на наявність чи відсутність певних ознак у предметів і є мовними засобами вираження цієї категорії логічних понять [4, с. 43-44].

Досліджуючи мовознавчу термінологію російської мови, О.С. Ахманова зазначає, що дієслова для терміносистеми мовознавства в основному не типові і легко можуть замінюватись віддієслівними іменниками. Прикметники та прислівники в метамові лінгвістики виконують різноманітні функції. Однак, – продовжує дослідниця, – необхідно при цьому ретельно розрізняти термінологічну функцію прикметника, коли він разом з іменником входить у словник як рівноправний термін, від випадків, коли прикметник та прислівник, які позначають відношення до поняття, виражене іменником, самі по собі не

несуть термінологічного характеру і тому включаються у термінологічний список, відповідно у словник в обмеженій кількості [1, с. 11-12].

Нагадаємо, що в лінгвістичній літературі прийнято виділяти два основні структурні типи термінів: 1) терміни-слова; 2) терміни-словосполучення [7, с. 46; 4, с. 37; 2, с. 70-75].

Наші спостереження над реестрами польських тлумачних і термінологічних словників виявили такі типи лінгвістичних терміноодиниць: 1) *терміни-слова*, напр.: **redukcja** [STJ, s. 479], **alomorf** [PSJS, s. 13], **iloczas** [STJ, s. 244], **dysymilacja** [STJ, s. 146], **paroksyton** [EJO, s. 420], **peryfraza** [STJ, s. 419], [SJPSz, t. 2, s. 639], **sonant** [EJO, s. 543], [STJ, s. 526] і т. ін.; 2) *терміни-словосполучення*, напр.: **deklinacja mieszana** [USJP, t. 1, s. 878], **zestrój akcentowy** [EJO, s. 690], **imiesłowowy równoważnik zdania** [USJP, t. 1, s. 948], **liczebnik zbiorowy** [EWJP, s. 180], **temat słowotwórczy** [EJO, s. 597], **zdanie współrzędne** [EWJP, s. 398], **analiza lingwistyczna** [PSJS, s. 17], **kategoria gramatyczna** [STJ, s. 283] і т. ін. Другий тип термінів у польській мовознавчій науці досить поширений, що дає можливість конкретизувати їх семантику, залучати додаткові уточнення, які б чітко обґрунтовували поняття досліджуваної галузі. Тому в терміносистемі польської лінгвістики можна говорити про тенденцію до аналітичності.

Відповідно до тематичних розрядів термінологічної лексики лінгвістичної галузі в польській мові виділяються такі групи термінів-слів, засвідчених у тлумачних та термінологічних словниках:

1) непохідні терміни лінгвістики: **gwara** [EJO, s. 232], **rdzeń** [STJ, s. 478], **sonant** [EJO, s. 543], **fonem** [PSJS, s. 59], [STJ, s. 173], [EJO, s. 155] і т. д.

2) похідні терміни лінгвістики: **eufoniczny** [SJPSz, t. 1, s. 560], **deklinacyjny** [USJP, t. 1, s. 954], **sonantyczny** [SJPD, t. 8, s. 497], **sylabowy** [SJPD, t. 8, s. 958], **archaizowanie** [SJPSz, t. 1, s. 74] і т. д.;

3) терміни-композиції: **męskoosobowy** [USJP, t. 2, s. 458], **dwugłoska** [STJ, s. 139], **czternastozgłoskowiec** [USJP, t. 1, s. 834], **zgłoskotwórczy** [SJPSz, t. 3, s. 1009], **dźwiękonaśladowczy** [SJPSz, t. 1, s. 512] і т. д.

Частиномовне представлення мовознавчої лексики в польських загально-мовних тлумачних і термінологічних словниках переважно фіксує стан реєстрового наповнення терміносистеми на момент виходу у світ лексикографічної праці. Структурно-семантичні характеристики спеціального поняття знаходять своє вираження у вимогах до укладання словника з урахуванням обсягу реєстру і специфіки користувача.

Заслужують на окрему увагу висновки Б.М. Головіна про те, що у словниках різних типів реєстрові одиниці виступають переважно іменниками або конструкціями з опорним іменником, оскільки цей тип термінів виражає яви-

ща, процеси, а також має високу частотність у наукових та спеціально-професійних текстах [2, с. 70]. Для стандартизованої термінології таке положення є необхідною вимогою, оскільки об'єктом визначення, як правило, виступають категорії понять, які термінуються. Таку сферу С. Гайда називає сферою фіксації термінології. Термінопоняття у площині функціонування – наукове мовлення, спеціальна наукова література, де галузева лексика виходить за межі замкнутої системи, вільно вплітається в загальнономвне словесне вираження [7, с. 89]. Схожі твердження спостерігаємо в наукових працях В.П. Даниленко [4, с. 39].

Як показують наші спостереження, мовна картина лінгвістичної терміносистеми в польських енциклопедіях та словниках лінгвістичних термінів представлена переважно *іменниками*, напр.: **motywacja** [STJ, s. 359], [PSJS, s. 158], **deklinacja** [EWJP, s. 53], **akcentuacja** [SJPSz, t. 1, s. 20], **wzmocnienie** [PSJS, s. 258], **nomen** [STJ, s. 379] і т. ін., а також *конструкціями на базі іменника*, напр.: **deklinacja mieszana** [USJP, t. 1, s. 876], **geometria cech fonologicznych** [EJO, s. 196], **kategoria semantyczna** [EJO, s. 291], **psychologia języka** [PSJS, s. 196], **matryca cech** [EJO, s. 357], **moda w języku** [STJ, s. 351], [EJO, s. 370] тощо.

Якщо основним предметом лексикографування у спеціальних словниках є лінгвістичні явища, процеси, предмети, то великі тлумачні лексикони польської мови подають ширший спектр використання лексико-граматичних груп слів. Окрім іменникових номінацій, реєстри аналізованих лексикографічних праць засвідчують мовознавчі терміни – прикметники, прислівники, фіксують терміни-дієслова, які вживаються у лінгвістичній терміносистемі, напр.: **akcentuacja**, **akcentuacyjny**, **akcentuacyjnie**, **akcentować** [USJP, t. 1, s. 544]; **motywacja**, **motywować**, **motywowanie** [SJPD, t. 4, s. 849]; **asymilacja**, **asymilacyjny**, **asymilacyjnie**, **asymilować** [SJPSz, t. 1, s. 42] і т. ін.

Аналіз реєстрів загальнономвних словників польської мови засвідчує певні відмінності в лексикографуванні лінгвістичних термінів, що зумовлене різними принципами впорядкування мовознавчої лексики у межах всього словникового фонду, а також специфікою лексикографування реєстрових слів польськими тлумачними лексиконами. Так, до реєстрів 11-томного *Słownika języka polskiego* В. Дорошевського та *Słownika języka polskiego* М. Шимчака увійшли досить чисельні граматичні типи терміноодиниць, які відсутні у пізніших польських тлумачних словниках. Зокрема, лексикографічні праці фіксують віддієслівні іменники, напр.: **deklinowanie (się)** [SJPD, t. 2, s. 160], [SJPSz, t. 1, s. 372], **asymilowanie (się)** [SJPD, t. 1, s. 232], [SJPSz, t. 1, s. 92], **dyftongizowanie (się)** [SJPD, t. 2, s. 85], [SJPSz, t. 1, s. 481], **depalatalizowanie** [SJPD, t. 2, s. 85], **etymologizowanie** [SJPD, t. 2, s. 767], [SJPSz, t. 1, s. 560],

dialektyzowanie [SJPD, t. 2, s. 128], **artykulowanie** [SJPD, t. 1, s. 212], [SJPSz, t. 1, s. 93], **archaizowanie** [SJPD, t. 1, s. 186], [SJPSz, t. 1, s. 74] та ін. Такі мовні одиниці містять виключно граматичну інформацію й відсилання до дієслівних реєстрових одиниць. Деякі прислівники (**apostroficznie** [SJPD, t. 1, s. 176], **dwuzgłoskowo** [SJPD, t. 2, s. 478], **asyndetycznie** [SJPD, t. 1, s. 230], **gradacyjnie** [SJPD, t. 2, s. 1275], **fonologicznie** [SJPD, t. 2, s. 927], **bezpójnikowo** [SJPD, t. 1, s. 456], **asymilacyjnie** [SJPD, t. 1, s. 231]) та прикметники (**epitetowy** [SJPD, t. 2, s. 744], **fonacyjny** [SJPD, t. 2, s. 925]) містить тільки словник В. Дорошевського.

Варто відзначити, що більшість похідних прислівникових та прикметникових терміноодиниць в аналізованих тумачних словниках фіксуються за допомогою спеціалізованої дефініції, яка вказує на формальне відношення реєстрової одиниці до її словотворчої основи, напр.: **artykulacyjny** *przysłów. od artykulacyjny* [USJP, t. 1, s. 234], **czasownikowo** *przysłów. od czasownikowy* [USJP, t. 1, s. 234], **biernikowy** *przym. od biernik* [SJPSz, t. 1, s. 163], **augmentacyjny** *przym. od augmentatiwum* [USJP, t. 1, s. 234], [SJPSz, t. 1, s. 97], рідше – за допомогою структурнозначенневого та синонімічного тлумачень, напр.: **dialektalny** *"dotyczący dialektu, charakterystyczny dla dialektu"* [USJP, t. 1, s. 562], **odrzeczownikowy** *"utworzony, pochodzący od rzeczownika"* [USJP, t. 2, s. 1263], **asymilacyjny** *"upodabniająco, przyswajająco"* [SJPD, t. 1, s. 231], **gradacyjnie** *"stopniowo"* [SJPD, t. 2, s. 1275], **adverbialny** *"przysłówkowy"* [SJPD, t. 1, s. 244].

У результаті дослідження реєстрового складу польських лексикографічних праць було встановлено, що лінгвістична термінологія найпотужніше представлена іменниковим реєстром, що складає 75,3% усіх терміноодиниць. Це – іменники чоловічого роду, напр.: **agens** [USJP, t. 1, s. 34], **akcent** [PSJS, s. 10], **liczebnik** [EWJP, s. 180], **dyftong** [STJ, s. 142], **infiks** [SJPD, t. 3, s. 201] і т. ін., жіночого роду, наприклад: **afrykata** [STJ, s. 23], **fraza** [STJ, s. 188], **litota** [USJP, t. 2, s. 324], **oboczność** [SJPSz, t. 2, s. 418] і т. ін., середнього роду, напр.: **zdanie** [EJO, s. 669], **wypowiedzenie** [PSJS, s. 257], **narzeczce** [SJPSz, t. 2, s. 286], **wzdłużenie** [STJ, s. 633], [SJPD, t. 10, s. 355] і т. ін.; невідмінювані іменники, напр.: **argot** [STJ, s. 55], **instrumentalis** [USJP, t. 1, s. 1210], **koine** [STJ, s. 295] і т. ін.

Що стосується прикметникових термінологічних одиниць (19,5% термінів від загальної кількості), то вони можуть вживатися як самостійні терміни, виражаючи основні термінологічні поняття, напр.: **apelacyjny** [USJP, t. 1, s. 37], **augmentacyjny** [SJPSz, t. 1, s. 97], **iloczasowy** [SJPSz, t. 1, s. 773], **onomastyczny** [USJP, t. 2, s. 1114], **stylizacyjny** [SJPD, t. 8, s. 878] і т. ін., так і бути складовою частиною складних термінів, напр.: **zdanie okolicznikowe**

[USJP, t. 4, s. 988], **akcent oksytoniczny** [USJP, t. 1, s. 42], **cecha dystynktywna** [EJO, s. 74] і т. ін.

Прислівники становлять 0,7% дослідженої лінгвістичної термінології, напр.: **akcentuacyjnie** [SJPSz, t. 1, s. 20], **parataktycznie** [USJP, t. 3, s. 125], **przymiotnikowo** [USJP, t. 3, s. 234], **perseweracyjnie** [USJP, t. 3, s. 187] і т. ін., дієслова – 4,5% терміноодиниць, напр.: **stopniować** [SJPSz, t. 3, s. 340], **upodabniać** [USJP, t. 4, s. 142], **wzdłużać** [SJPSz, t. 3, s. 871], **zdrabniać** [SJPd, t. 10, s. 978] і т. ін. Зауважимо, що в реєстрах словників такі дієслова-терміни фіксуються разом із віддієслівними іменниками, напр.: **stopniowanie** [SJPSz, t. 3, s. 340], **zdrobnienie** [USJP, t. 4, s. 862], **wzdłużenie** [SJPSz, t. 3, s. 871], **upodobnienie** [SJPd, t. 9, s. 618] тощо.

Отже, переважну частину реєстру польської лінгвістичної термінології складає іменникова лексика. Прикметники як самостійні терміни вживаються рідко, переважно набувають особливого термінологічного значення в структурі складених терміноодиниць. Дієслівні та прислівникові терміни в аналізованих словниках кількісно значно поступаються іменниковим та прикметниковим терміноодиницям, що пояснюється особливостями галузевої номінації мовознавчих понять. Аналіз структурних особливостей термінологічних одиниць і їх частиномовного статусу у польській лексикографії дозволяє детальніше виявити специфіку процесу кодифікації літературної мови, встановити перспективи розвитку галузевих терміносистем, серед яких лінгвістична є однією з найважливіших на шляху людського пізнання.

Література

1. Ахманова О. С. Предисловие / Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – [Изд. 4-е]. – М.: КомКнига, 2007. – С. 3–19.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: [учеб. пособие для филол. спец. вузов] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
3. Гумецька Л.Л. Засоби творення термінологічної лексики в сучасній польській літературній мові (на матеріалі польсько-українського словника) / Л.Л. Гумецька // Лексикографічний бюлетень. – К.: АН УРСР, 1954. – Вип. IV. – С. 57–60.
4. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
5. Куликова И.С. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) / И.С. Куликова, Д.В. Салмина. – СПб: САГА, 2002. – 352 с.
6. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / Л.О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1991. – 151 с.
7. Gajda S. Wprowadzenie do teorii terminu / S. Gajda. – Opole: WSP, 1990. – 145 s.

8. Szymczak M. Uwagi słotowórczo-semantyczne o polskim współczesnym słownictwie technicznym / M. Szymczak // Poradnik językowy. – Warszawa, 1961. – № 6. – S. 269–278.

Умовні скорочення

- SJPD** – Słownik języka polskiego / Red. W. Doroszewski. – Warszawa, 1958-1969. – Т. 1–11.
SJPSz – Słownik języka polskiego / Red. M. Szymczak. – Warszawa, 1978-1981. – Т. 1–3.
USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego / Red. S. Dubisz. – Warszawa, 2006. – Т. 1–4.
STJ – Gołąb Z., Heinz A., Polański K. Słownik terminologii językoznawczej. – Warszawa, 1968.
PSJS – Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego / Red. A. Szulc. – Warszawa, 1984.
EWJP – Encyklopedia wiedzy o języku polskim / Red. S. Urbańczyk. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1978.
EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / Red. K. Polański. – Wrocław, 2003.

ЧАСТЕРЕЧНАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПОЛЬСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Р. П. Тимошук

Аннотация

В статье рассматриваются частеречные характеристики польской лингвистической терминологии. Основное внимание уделяется частеречному представлению лингвистической терминологии в польских толковых и терминологических словарях.

Ключевые слова: лингвистическая терминология, толковые и терминологические словари, частеречные особенности.

GRAMMATICAL STRATIFICATION OF LINGUISTIC TERMS IN POLISH LEXICOGRAPHY

R.P. Tymoshuk

Summary

The article deals with grammatical characteristics of Polish linguistic terminology. The main attentions is paid to problems of representation parts of speech in Polish explanatory and terminological dictionaries.

Key words: linguistic terminology, explanatory and terminological dictionaries, parts of speech characteristics.